

Prof.dr.sc Liudmyla Vasylyeva, prof.
Filološki fakultet
Sveučilište Ivna Franka u Lavovu;
Ukrajina
lyudmyla_vasylyeva@lnu.edu.ua

Lavov, 27.08.2023

Recenzja na doktorsku disertaciju
mgr Novice Vujovića
CRNOGORSKI GOVORI
KAO NEMATERIJALNO KULTURNO DOBRO
Mentor disertacije prof.dr.sc Robert Bońkowski, prof. UŚ

Predloženi za recenziju doktorski rad ima 120 stanica standardiziranog računalnog ispisa.

Rad se sastoji od pet poglavlja:

1. Cilj rada i metode
2. Montenegristika i crnogorska dijalektologija kao njezina disciplina
  - 2.1. Pregled dosadašnjih proučavanja crnogorskih govora
  - 2.2. Tretman i podjela crnogorskih govora u filološkoj literaturi
3. Dijalekatski izraz i savremeno crnogorsko društvo
  - 3.1. Standardni jezik i dijalekatski izraz
  - 3.2. Savremeni crnogorski školski programi i dijalekatski izraz
  - 3.3. Dijalekatski izraz kao nosilac kulturnih i etnolingvističkih karakteristika
4. Zakonski uslovi i filološka argumentacija
5. Stavovi crnogorskih studenata o dijalekatskim sadržajima ,

ispred kojih slijedi Predgovor. Cjelinu dopunjava Zaključak i popis literature na crnogorskom, hrvatskom, srpskom, bosanskom, ukrajinskom, engleskom jeziku. Uglavnom je autor koristio prikladnu za ovaj rad literaturu (111 monografija, članaka, studija i rasprava koje koristi i citira kao literaturu, literatura je razvrstana na latiničnu i ćiriličnu), u popisu ima i radova autora disertacije koji se uspješno bavio crnogorskom toponimijom, antroponimijom i dijalektologijom te je objavio niz članaka i monografiju (str. 117-118).

U suvremenoj Crnoj Gori idiomima crnogorskoga jezika pokušavaju pristupiti u duhu suvremenog jezikoslovlja i filologije, nijedan idiom ne favoriziraju na štetu drugima, a u duhu međunarodnih konvencija i pravilnika o nematerijalnom kulturnom dobru maksimalno štite i

afirmiraju kao dio nematerijalne baštine. Važno je da znanstvenici znaju razumijeti i procijeniti važnost svih idioma za prosvjetu i kulturu Crne Gore, razrađuju relevantne pristupe ovom pitanju kao dijelu kulturne politike u zemlji. Stoga smatram da disertacija Novice Vujovića koja je posvećena crnogorskim govorima kao važnom dijelu nematerijalne baštine Crnogoraca je aktualna, jer je povezana s važnim pitanjima koja rješava u naše vrijeme sociolingvistička znanost. Osim toga, u registru radova u evidenciji Nacionalne biblioteke „Đurđe Crnojević“ skoro nema naslova monografija ili publikacija druge vrste koji bi se specifično lingvistički i sociolingvistički bavili nematerijalnom kuturnom baštinom u Crnoj Gori čiji bi autori bili baš crnogorski znanstvenici. Srpski autori koji se bave jezičkim temama, vezanim za Crnu Goru, često znaju zanemariti, napr. opće odlike crnogorskoga imenoslova, eksplicitno geografsko lociranje područja s kojega potiču antroponimi itd., pri tome ih markirajući kao „srpska antroponimija“, „srpski narodni jezik“, „istorijska antroponimija srpskoga jezika“ its.

U Uvodu (str. 4-11) Doktorand uvodi nas u navedenu u naslovu rada problematiku, akcentirajući na kompleksnosti društvenopovijesne perspektive i suvremenih sociolingvističkih okolnosti koje uvjetuju razradu ove teme te u radu pokušava s pogleda teorije i na konkretnim situacijama pristupiti istraživanoj temi kroz sagledavanje navedenih dalje aspekata:

1. lingvističkog aspekta u montenegristici; primarno dijalektološkog, međutim, uza nj ide razumijevanje odnosa dijalekt – standard/jezička norma;
2. kulturološkog aspekta i u njemu mjesta dijalekatskoga sloja kao nematerijalnog kulturnog dobra;
3. prosvjetnog aspekta s analizom programa i udžbenika za crnogorski jezik;
4. pravnog ili zakonodavnog (str. 7).

U prvom poglavlju „Cilj rada i metode“ autor navodi cilj disertacije: „da se crnogorski govori kao nematerijalno kulturno dobro definišu s aspekta njihove autentičnosti, naučne proučenosti, pa i ugroženosti u formalnoj i neformalnoj komunikaciji savremenoga crnogorskog društva“ (str. 12).

Taj cilj Autor ne bi mogao postići ako ne bi uzeo u obzir povezanost jezične politike s djelatnošću filologa autoriteta koji su uz pomoć opće politike sprovodili jezičnu ideologiju u vremenima koja su prethodila obnovi crnogorske državne samostalnosti. Ovo je važno, jer je neophodno ukazati na korijene i tragove tradicionalističke filologije koja nije uzimala u obzir

sadržaje crnogorskoga jezika. U minulim decenijama dok je crnogorsko društvo pripadalo jugoslovenskoj zajednici djelovanjem jezične politike koja je bila kreirana izvan Crne Gore crnogorski dijalekatski korpus tretiran kao regionalni, ruralni, često kao izraz nekulturnih i nepismenih ljudi.

U vezi s time Disertand smatra važnim u metodološkom i strukturnom smislu potencirati razumijevanje izvanjezičnoga konteksta pod čijim je izravnim usmjerenjem radila filološka struka i prosvjetni sustav u Crnoj Gori.

U radu se navodi analiza rezultata, dobijenih iz istraživanja realiziranog pomoću anketnog upitnika koji je većim dijelom kvantitativnoga karaktera, ali u svome drugome dijelu sadrži s pitanja s elementima kvalitativnoga izraživanja. Istraživanje je bilo realizirano tijekom ljetnjega semestra akademske 2022–2023. godine. Radi reprezentavnosti rezultata disertant je uključio u anketiranje predstavnike gotovo svih općina. Uzorak čini 100 ispitanika (studenata i studentica). Od učesnika istraživanja tražilo se da navedu svoje viđenje upotrebe jezika ovisno o situaciji, odnosno njihovo mišljenje o komunikaciji u formalnim ili neformalnim prilikama. Od ispitanika se tražilo da povodom konkretnih primjera iz leksike navedu svoje viđenje upotrebe jezika u zavisnosti od situacije, odnosno njihovo mišljenje o komunikaciji u formalnim ili neformalnim prilikama.

U drugom poglavlju „Montenegristika i crnogorska dijalektologija kao njezina disciplina” daje se pregled dosadašnjih proučavanja crnogorskih govora i navodi se tretman i podjela crnogorskih govora u filološkoj literaturi. Iako su crnogorsku dijalektologiju zatemljivali od XIX vijeka crnogorski i strani istraživači, sintezu njihovih kraćih priloga, kako tvrdi Novica Vujović, dao je u opsežnoj monografiji dr. Adnan Čirgić, suvremeni dijalektolog. Njegovo poznavanje podataka s različitih područja crnogorskih govora, prema mišljenju Disertanda dali su Čirgićevim zaključcima postojanost (*Dijalektologija crnogorskoga jezika. 2017.*) U akademskim visokoškolskim programima u Crnoj Gori dijalektologija (i akcentologija) nalazi se kao vrlo važan kolegij, a navedena se knjiga koristi za taj predmet kao udžbenik.

Treće poglavlje disertacije „Dijalekatski izraz i savremeno crnogorsko društvo” daje pregled ovih pitanja: 1) Standardni jezik i dijalekatski izraz; 2) Savremeni crnogorski školski programi i dijalekatski izraz; 3) Dijalekatski izraz kao nosilac kulturnih i etnolingvističkih karakteristika. Disertant najprije raspravlja o jezikoslovnoj dimenziji problema, a također o

društvenome ambijentu u kojemu se sprovodi kulturna i jezična politika u suvremenoj Crnoj Gori.

Današnja jezikoslovna montenegrizika u pogledu terminološkoga određenja i razumijevanja sadržaja pojmova *dijalekti standardni jezik* prati recentnu literaturu i znanja ostvarena u lingvistici svjetskih znanstvenika. Od velike je važnosti adekvatno razumijevanje odnosa u ovoj dihotomiji u najširoj javnosti bilo koje zemlje, koji je dominantno usmjeravan ideološkom pozicijom lingvističkih autoriteta te obrazovnim sustavom što je na ukupnom štokavskom prostoru dovelo do učvršćivanja *ideologije standardnoga jezika*. Ta *ideologija standardnoga jezika* na crnogorskom jezičkom prostoru imala je kulturološki dalekosežno negativan utjecaj zbog toga što je općecrnogorske jezičke karakteristike potcrtavala kao regionalne. O tome je stalno pisao akademik Vojislav Nikčević koji je svoj cijeli život posvetio afirmaciji crnogorskog jezika. Autor govori o specifičnosti crnogorske jezičke situacije, koja se očitovala povlađivanju kreatorima jezične politike, koncipirane po kriteriju ideologije standardnoga srpskohrvatskoga/srpskoga jezika, no usporedo s tim decenijama je razvijan osjećaj inferiornosti kod govornih predstavnika iz Crne Gore s ozbirom na to da je službena srpskohrvatska/srpska jezička norma sva markantna obilježja crnogorskog jezika izbacila iz službene uporabe.

S obzirom na takvu kompleksnost ambijenta u kojemu je opstajao crnogorski jezik kroz sve svoje idiome, Disertand unosi nekoliko cjelina u pogledu pregleda povijesnoga stanja, pojmovno-teorijskih razmatranja i ključnih pristupa u pogledu metodologije. Na kraju po tim pitanjima navodi stav suvremene montenegrizike koji je vezan za to da se u odabiru literature i njezinom publikovanju po pitanjima standarda i dijalekta rukovode načelom demokratičnosti i otvorenosti za svaku argumentiranu studiju, idući za Jespersenovom preporukom da „je jedan od najplemenitijih zadataka onih koji proučavaju moderne jezike da prošire znanje i ljubav za ono što je dobro kod drugih naroda.“(str.59.)

Kao zasebni dio 4. Poglavlja Disertand je uvrstio sprovedenu analizu školskih programa i udžbenika za crnogorski jezik te se nešto detaljnije osvrnuo na zastupljenosti dijalekatskog leksika u udžbenicima crnogorskoga jezika. Naglasio je na postignutom posljednjih godina pozitivnom stavu prema dijalekatskim sadržajima u bazi reformiranih i poboljšanih programa i udžbenika za crnogorski jezik. U njihovoj strukturi ima upotrebe naziva dijalekt, dijalektizmi, lokalizam, regionalizam, nestandardni jezički varijeteti, nestandardni izrazi lokalnoga govora” i

sl. Značajno je što se u programu kao cilj daje to da učenici razvijaju osobni i nacionalni kulturni identitet, a unutar takvog cilja mnoštvo je potencijala za edukativne programe i projekte koji bi se mogli realizirati s osloncem na crnogorsku nematerijalnu kulturnu baštinu.

Dijalekti predstavljaju pravu riznicu sadržaja za jezična i druga proučavanja te u duhu mjerila i kriterija suvremenih civilizacija također i riznicu sadržaja za afirmiranje identitetskih, kulturnih, etnoloških i drugih karakteristika. Autor primjećuje se da se vrlo često jezična norma, preciznije njezin dio koji se tiče akcenata, određuje kao *pravilna akcentuacija*, tako je i s drugim razinama jezične norme koji se na više mjesta u tekstu programa preciziraju kao *jezična pravilnost*.

Sljedeće poglavlje „Zakonski uslovi i filološka argumentacija” vezano je za preciziranje pravne i zakonske osnove u skladu s postojećim danas „Zakonom o zaštiti kulturnih dobara“ koji je u Crnoj Gori usvojen 2010. Autor smatra da u praktičnoj primjeni ne treba zanemarivati ulogu jezičnih elemenata, npr. u zanatskome privređivanju, registraciji poljoprivrednih gazdinstava, reklamiranju njihovih poljoprivrednih proizvoda i mnogim sličnim aktivnostima po kojima se mogu prepoznavati uža područja Crne Gore. Disertand ističe ovo s aspekta poštovanja autentičnog leksika određene regije, smatrajući da nitko nije dužan pitati filologe za izbor leksema na reklamnim materijalima njegovih proizvoda, ali nije bez osnova mišljenje da ako se neki proizvod registrira kao autentičan proizvod nekoga crnogorskog područja da se i imenuje prema tradicionalnom nazivu datoga kraja. Navode se primjeri takve uporabe nar (umjesto šipak), šaran (umjesto krap), žalfija (umjesto pelin ili pelim) itd. S ovim mišljenjem Disertanda možemo se složiti samo u vezi s leksičkim pojavama.

Šesto poglavlje „Stavovi crnogorskih studenata o dijalekatskim sadržajima” najprije potvrđuje činjenicu da povijest jezika tijekom XX.stoljeća i za XXI. stoljeće po pitanju crnogorskoga jezika potvrdila je koliko se političkim i izvanznanstvenim odlukama može utjecati na identitet jezika i koliko se kontinuiranom ideološkom propagandom može stvoriti otpor kod govornika da svoj jezik imenuju kao crnogorski. Ovaj stav osobno sam imala mogućnost pratiti u odgovorima u anketama koje sam predložila stanovnicima Crne Gore 2001.g.

Da predoči u radu suvremeno stanje u svezi s poimanjem istraženih pitanja, Autor je sproveo anketiranje koje je dalo ovakav rezultat: u znatnom se dijelu crnogorske studentske populacije na dijalekatski jezički sadržaj gleda kao na idiom podređen jezičkoj normi. Realizirano istraživanje

i rezultati koje je Novica Vujović dobio, po njegovom mišljenju, daju uvjerenje da zakonskoj zaštiti crnogorskih govora kao nematerijalnog kulturnog dobra treba prethoditi temeljno osmišljena strategija edukacije i otklanjanja trenutno dominantnog shvatanja odnosa jezična norma – dijalekat. Ipak u anketama dobijena je potvrda da studentska populacija pristupa odnosu jezička norma – dijalekat kao odnosu urbanog prema ruralnom što prikazuje tradicionalističko poimanje ovoga pitanja u duhu prestiža standardnoga jezika što je, po našem mišljenju, posve zakonomjerno.

Zadnji dio disertacije čine Zaključci (str.107-110) u kojima autor, među ostalog, naglašava da istraživačima koji rade sada i onima koji će tek doći – sačuvani su ogromni registri najrazličitije jezične građe s crnogorskih terena, ali postoje i područja u kojima su neke nekad prepoznatljive jezične osobine nestale (Crnogorsko primorje, stari govor Podgorice itd.) Sve se to zbiva pod utjecajem sociolingvalnih i ekstralingvalnih čimbenika: lokalnih migracija, radikalnom promjenom socijalne slike crnogorskoga sela. Tako da se pojačava potreba brzoga reagiranja institucija i upsivanja govora crnogorskoga jezika u registar zaštićenih dobara.

Disertacija Novice Vujovića može se smatrati pionirskim sociolingvističkim radom, silno neophodnim za crnogorsko jezikošlovlje, iako sam autor, koristeći sociolingvističke metode (anketiranje itd.), uopće ne spominje ovu granu lingvistike znanosti. Suodnos standarda i dijalekta, analiza nastavnih programa, dijalekti i suvremeno društvo itd., ovo su također, po našem mišljenju, pitanja kojima se bavi baš sociolingvistika.

Ne razumijem zašto u disertaciji i u popisu literature nema poznate monografije hrvatskog jezikoslavca Dalibora Brozovića „Standardni jezik” koja ima veliku količinu vrijedne za ovu disertaciju građe, posvećene suodnosu standarda i dijalekta.

Nema u radu i u popisu literature radova Marka Samardžije, vezanih za standardizaciju jezika i glavnih značajki standarda. Prestižnost koju spominje Disertand važna je crta standardnog jezika, posve nije čudno da anketirani studenti na dihotomiju jezična norma – dijalekt gledaju tradicionalistički.

Kad autor piše o fonemima *ś* i *ź*, spominje vrijednu komparativnu studiju svoga mentora Roberta Bonkovskog („Fonemi *ś* i *ź* u poljskom i crnogorskom jeziku“, *Cetinjski filološki dani III*, ur. Novica Vujović, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2022, str. 67–75) i neke druge radove, ali ne spominje studija po tom pitanju studija akad. Vojislava P. Nikčevića, prof. Josipa Silića koji su temeljito obrazložili korijene uporabe ovih glasova i drugih specifičnih

glasova u crnogorskoj jezičnoj zajednici koja pripada štokavskom jezičnom sustavu. Ime Josipa Silića i njegov rad (Josip Silić, „Neetnički i etnički identitet“, *Identitet jezika jezikom izrečen*, Zbornik rasprava s Okrugloga stola o knjizi Roberta D. Greenberga *Jezik i identitet na Balkanu*, ur. Anita Peti-Stantić, Srednja Europa, Zagreb, 2008, str. 60) spominje se u vezi s drugim pitanjima na str. 21, ali je i ta studija izostala iz popisa literature.

Ne bismo htjeli osporavati zaključak Autora disertacije da je cilj proučavanja, zaštite i afirmiranja crnogorskih govora upravo u tome da se današnje i generacije koje dolaze, obavijeste o vrijednostima svih idioma crnogorskoga jezika te da budu ponosni na njih kao jedno od obilježja kulture kojoj i sami pripadaju. Istovremeno smatramo da je jako vazno da crnogorski jezični standard znaju i cijene u cijeloj crnogorskoj jezičnoj zajednici. Njegovom postojanju i normiranju posvetio cijeli svoj znanstveni život akad. Vojislav P. Nikčević, a njegov rad na ovom području bio je pionirski poduhvat. Isto tako naglašavam, službeni jezik Crne Gore je crnogorski (normirani i standardizirani jezik), a ne skup crnogorskih dijalekata.

U svezi s proučavanjem školskih nastavnih programa naravno je vazno govoriti o pojmovima „dijalekt, dijalektizmi, lokalizam, regionalizam, nestandardni jezički varijeteti, nestandardni izrazi lokalnoga govora” i sl. Istovremeno ne vrijedi poistovjećivati ulogu standardnih i nestandardnih jezičnih oblika u javnoj uporabi. Pri tome posve ne osporavamo činjenicu da dijalekti kao dio kulturne baštine čine važan aspekt identiteta užih i širih ljudskih zajednica, pa i cijelog čovječanstva i bitno utječe na identitet svakog pojedinca. Njihovo su proučavanje počeli smatrati važnim, počev od mladogramatičara.

U disertaciji nismo naišli na obrazloženje, vezano za količinu ispitanika u provedenom Disertandom anketiranju. Odgovor na ovo naše pitanje htjeli bismo dobiti na raspravi o disertaciji.

Cijelim svojim radom Disertand je pokušavao dokazati važnost crnogorskih nestandardnojezičnih pojava s aspekta crnogorske kulture i popuno se slažemo s njegovim misljenjem da postoji filološko, tj. znanstveno utemeljenje za realizaciju upisa crnogorskih govora u registar nematerijalnih kulturnih dobara u Crnoj Gori.

Manji nedostaci i propusti, na koje smo ukazali, a to je u nadležnosti recenzenta, nikako ne umanjuju sadržajnu vrijednost disertacije Novice Vujovića. Ipak, vrijedi ih uzeti u obzir Autoru u

daljnem njegovom znanstvenom radu. Također smatram da bi disertaciju nakon manjih redakcijskih korekcija i uzimanja u obzir primjedaba recenzenata trebalo objaviti.

Navedeni komentari ni na koji način ne predstavljaju primjedbe koje bi utjecale na ocjenu disertacije, stoga navodimo da je doktorska disertacija kolege Novice Vujovića inovacijski doprinos istraživanoj problematici i donosi važne informacije i zaključke. Zbog njegove znanstvene vrijednosti, smatram da zaslužuje akademski stupanj.

Sukladno navedenom, tvrdim da disertacija mag. Novice Vujovića ispunjava uvjete za stjecanje akademskih stupnjeva i akademskih zvanja te u potpunosti ispunjava uvjete za doktorske radove. Ujedno tražim da se Doktorandu omogući pristup daljnjim fazama dokorskog postupka.

Prof.dr.sc. Liudmyla Vasylyeva

Підпис Л.П. Васильєвої засвідчую:
Учений секретар Львівського національного університету
імені Івана Франка, доцент Грабовецька Ольга Серпівна

